

УДК 37.013.42(477)

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ

Зобенько Наталія Анатоліївна

м.Черкаси

У статті окреслені напрямки державної соціальної політики щодо поліпшення становища дітей в Україні, означені принципи державної політики, форми і методи соціального захисту дитинства. Встановлено, що потребує удосконалення законодавче забезпечення щодо захисту прав дітей; створення соціальної служби або спеціальних служб з питань захисту прав дитини, консолідації зусиль органів державної влади і місцевого самоврядування, громадськості, координації діяльності розгалуженої мережі органів і служб, які згідно із законодавством зобов'язані забезпечувати захист прав українських дітей.

Ключові слова: дитинство, соціальний захист дитинства, становище дітей у суспільстві, сутність соціального захисту дитинства, напрямки державної, соціальної політики, принципи державної політики захисту дитинства, форми, методи соціального захисту дитинства.

До числа найбільш актуальних проблем в даний час відносяться проблеми дитинства. Процес модернізації сучасного суспільства вводить світ дитинства в суперечливу

парадигму перетворювальної діяльності, що призводить до певних локальних і глобальних проблем, які погіршують становище дітей. Стан справ у сфері соціального захисту дітей не в повній мірі задовільняє потреби особистості, суспільства, держави. Необхідним є пошук нових способів вирішення проблеми оновлення системи соціального захисту дитинства в Україні, що актуалізує наше дослідження.

Соціальний захист дитинства як актуальна наукова проблема, об'єкт міждисциплінарного наукового дослідження перебуває сьогодні у центрі уваги дослідників різних наук. За останні роки підготовлено ряд багатопланових праць, у яких висвітлюються різні аспекти соціально - педагогічної діяльності, а саме: соціально-педагогічні засади формування усвідомленого ставлення батьків до прав дитини (Н.Ю.Шевченко); історія розвитку прав дітей (Ю.В.Василькова, Л.С.Волинець); становлення й розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (Г.М.Бевз, І.В.Пеша); зміст та форми соціально-педагогічної роботи з сім'єю як провідним інститутом соціалізації особистості (Т.Ф.Алексєєнко,

І.М.Трубавіна, Т.В. Кравченко); теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю (І.Д.Зверева, А.И.Капська, Г.М.Лактіонова, А.О.Рижанова, Л.А.Штефан); теоретико-методичні засади соціалізації дітей та молоді (І.П.Рогальська, С.В.Савченко); соціально-педагогічна робота з дітьми в територіальній громаді (О.В.Безпалко); формування громадянськості учнівської молоді (Н.М.Чернуха); діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань України (Ю.Й.Поліщук, О.В.Лісовець); підготовка студентів до соціально-педагогічної діяльності (С.П.Архипова, Р.Х.Вайнола, Г.Я.Майборода, Л.І.Міщик, І.В.Козубовська, В.А.Поліщук, С.Я.Харченко, В.Є.Штифурак); розробки нових підходів в системі знання про дитинство (О.Л.Богініч, А.М.Богуш., Г.В.Беленька, Л.О.Варяниця, Н.В.Гавриш, М.А.Машковець), добротинність у сфері освіти України (Н.А.Сейко); вивчення проблеми здійснення прав дітей (Т.І.Бессонова, І.Д.Бех, Л.С.Волинець, В.Г.Кремень, В.М.Оржеховська, С.О.Сисоєва, Г.М. Лактіонова, Л.І.Міщик, Н.Г.Ничкало, О.В.Сухомлинська, С.Я.Харченко, та інші).

Мета нашого дослідження полягає в теоретичному осмисленні особливостей соціального захисту дітей в Україні.

Проблема дитинства, до якої в останні роки звернулося чимало вчених, сколихнула людське суспільство, яке на решті почало усвідомлювати вимогу підвищеної уваги до дитинства взагалі і до кожної дитини зокрема. На думку багатьох дослідників значимість проблеми соціального захисту дитинства особливо очевидна в нинішніх умовах реформування всіх соціальних сфер. До усвідомлення того, що дитина має такі самі права, як і дорослі люди, людство прийшло в кінці XIX - початку XX століття. Першочергово розглядалися питання не забезпечення прав дітей у цілому, а тільки попереджувальні заходи, які необхідно було здійснити для недопущення рабства, експлуатації дитячої праці, торгівлі дітьми тощо. Визнання цінності дитинства підсилюється в XXI столітті, що характеризується різноманітними й різноманітними підходами в міжнародному дослідженні феномена дитинства.

Україна розпочала формувати законодавство в сфері охорони дитинства відповідно до міжнародних та європейських стандартів. Досягнуто певних успіхів у справі щодо захисту прав та законних інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, набули розвитку сімейні форми виховання, соціальний захист дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, прийнято Закон України "Про Загальнодержавну програму "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини" на період до 2016 року", в якому акцентується увага на важливості забезпечення оптимального функціонування цілісної системи захисту прав дітей в Україні відповідно до вимог Конвенції ООН про права дитини та з урахуванням цілей розвитку, проголошених Декларацією тисячоліття ООН.

Проте найгострішою залишається проблема відсутності інтеграційного підходу до соціального захисту дитинства. Попри ухвалення законів та інших нормативно-правових актів, покликаних забезпечувати реалізацію і захист прав дітей, і досі не сформована цілісна державна система забезпечення прав кожної дитини, створення умов для її гармонійного і повноцінного розвитку.

Аналіз результатів психологічних та соціально-педагогічних досліджень останніх років (В.Абраменкова, А.Богуш, Н.Гавриш, І.Зверева, А.Капська, О.Кононко, Т.Кочубей, С.Литвиненко, Л.Обухова, Т.Поніманська, О.Сухомлинська,

Д.Фельдштейн) констатують загальне несприятливе становище дітей у суспільстві. Вчені наголошують, що правова захищеність дитинства має більш декларативний і показовий, ніж практичний характер. Спектр розбіжностей такого ставлення досить широкий і залежить від сприйняття дитинства як суб'єкта або об'єкта культури, суспільства.

Ми солідарні з думкою провідних науковців (О.Л.Богініч, А.М.Богуш, Г.В.Беленька, Л.О.Варяниця, Н.В. Гавриш, І.П.Рогальська, М.А.Машковець), що турбота про молоде покоління не завжди визначається рівнем економічного розвитку суспільства, частіше значущим є те, наскільки держава та соціум свідомо ставляться до дитинства як до невід'ємної частини єдиного способу життя, культури кожного народу. Отже, перебудову ціннісної системи дорослих потрібно починати перебудови поглядів на дитинство.

Поняття дитинства в рамках педагогічного знання трактується як соціокультурне явище, історично сформований феномен, що визначає розвиток і саморозвиток дитини, що віддзеркалює взаємини дорослих і дітей. Сьогодні дитинство здобуває новий статус і виступає як методологічний орієнтир для багатьох досліджень. Цілком очевидно, що визнання цінності дитинства повинне проглядатися не тільки в наукових дослідженнях, але й у програмних і нормативно-правових документах державних органів, політичних партій, суспільних об'єднань, освітніх і навчально-виховних установ при вирішенні проблем дитинства.

Україна є соціальною державою, політика якою спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя й вільний розвиток людини. Однією з найважливіших функцій соціальної держави є соціальна підтримка, захист соціально вразливих груп населення, до яких відносяться діти. Сучасну Україну не можна сьогодні назвати соціально благополучною державою. Рівень і якість життя українського суспільства відрізняються низькими життєвими стандартами основної частини населення й різкою диференціацією особистих прибутків окремої категорії населення [5].

Фактичні й статистичні дані останніх років свідчать, що соціально- економічні зміни в суспільстві впливають на соціальне становище дітей:

- різко позначилося протиріччя між світом дорослих і світом дитинства, зросло нерозуміння й відчуження дорослих стосовно дітей. Діти стали більш самостійними, більш незалежними від батьків у той час, як у дорослому суспільстві відсутні реальні можливості й механізми поетапного включення підлітків у серйозні справи суспільства;
- демографічна ситуація в Україні характеризується подальшим скороченням числа дітей, що обумовлено низьким рівнем народжуваності, зв'язаним головним чином з економічною ситуацією в країні;
- основні якісні показники життєзабезпечення дітей залишаються низькими: розширення масштабів бідності українських сімей (у тому числі низький рівень діючих соціальних гарантій, виплат і пільг, адресованих дітям, ріст «вартості дитинства» на тлі зниження рівня життя населення); погіршення здоров'я дітей і підлітків, ріст числа соціально обумовлених і соціально значимих захворювань серед дітей (у тому числі туберкульозом, наркоманією, Віл-Інфекцією, а також інвалідизації дитячого населення); погіршення показників фізичного розвитку; зниження загальнодоступності сучасної якісної освіти, інфраструктури розвитку здібностей і інтересів дітей, фізкультури, спорту у зв'язку з комерціалізацією окремих послуг; особливо скрутний стан дітей-сиріт і дітей, що залишилися без піклування батьків, дітей-інва-

лідів, дітей батьківщин змушених мігрантів;

- високий рівень соціальної патології в дитячому середовищі: спостерігається тенденція росту дитячої злочинності, зміцнення її зв'язку з організованою злочинністю; гостру тривогу викликає поширення дитячої наркоманії й алкоголізму; зарозпильні масштаби придбала бездоглядність і безпритульність дітей, росте число ніде не навчаються й ніде не працюють дітей і підлітків, кількість соціальних сиріт у зв'язку ростом числа батьків, що злісно не виконують свої обов'язки;
- широке поширення одержує дитяча праця, незважаючи на її правову заборону, у т.ч. і залучення дітей у проституцію, протиправні види діяльності;
- більші масштаби здобуває проблема насильства й жорстокого обігу з дітьми, у т.ч. сексуального насильства й експлуатації [2].

У сформованих умовах реформування всього громадського життя українського суспільства, збільшується кількість дітей, які потребують соціального захисту. Ще більше становище дітей збільшується незнанням батьків, соціальних працівників, педагогів правових основ регулювання соціального захисту дитинства. Знання в сфері соціального захисту дитинства є необхідним інструментарієм ефективного захисту дитини.

Сутність соціального захисту дитинства полягає в тому, щоб за допомогою організаційних, правових, фінансово-економічних, соціально-психолого-педагогічних засобів, форм і методів здійснювати підтримку й допомогу дитині з метою задоволення її потреб і інтересів. Із цієї позиції соціальний захист дитинства розуміється набагато ширше чим поняття «правовий захист дитини», «охорона прав дитини», оскільки охоплює всю сукупність організаційних, правових, економічних, соціальних, психолого-педагогічних гарантій, що забезпечують реалізацію прав дітей. Інакше кажучи, соціальний захист дитинства розуміється як система. Зазначимо, що система соціального захисту дитинства різнорівнева, пронизує всі інститути процесу соціалізації особистості дитини й багато в чому визначає ефективність даного процесу.

Таким чином, соціальний захист дитинства в сучасному світі є одним з найважливіших, основних факторів економічного, соціального, культурного розвитку суспільства, держави, представляє основу його національної безпеки. Право дитини на соціальний захист, доступність одержання соціальної допомоги стали одним із природних прав і свобод особистості, і в такій якості зафіксовані в конституціях більшості цивілізованих країн.

На жаль, у цілому сучасний стан захисту дитинства й реалізація прав дитини викликає обґрунтовану тривогу, спостерігається помітне зниження потенціалу соціального захисту дитинства. Сьогодні ми повинні визнати, що соціальні катаклізми в дитячому середовищі вже досягли небезпечних для українського суспільства масштабів, будучи потужним дестабілізуючим фактором тривалої дії, загрожуючи соціальній безпеці суспільству. Сформована соціально-економічна ситуація визначає високий ступінь турботи значної частини дитячого населення країни в соціальній підтримці.

Ситуація, яка склалася сьогодні в Україні, характеризується кардинальними розбіжностями між науковими підходами до дитинства як самоцінності та реальним становищем дітей у суспільстві. Подолання цих розбіжностей передбачає створення суспільством належних умов для розвитку та життєдіяльності кожної дитини, оновлення системи соціального захисту. Це насамперед: охорона життя

та зміцнення здоров'я дітей, забезпечення відповідного рівня матеріального добробуту, зміст освіти та засоби педагогічного впливу, соціалізуючі можливості сім'ї, суспільна та державна турбота про дітей і законодавчі норми, що захищають і відстоюють права й інтереси дитинства.

Отже, дитинство як соціальний феномен визначає роль, місце й положення дітей у цілому в даній державі й суспільстві, стан і рівень відносини держави, суспільства, світу дорослих до дітей, створення достатніх і справедливих умов для виживання й розвитку дітей, для захисту прав кожної дитини, насамперед за допомогою формування й реалізації адекватної соціальної політики держави.

Зазначимо, що цілями державної політики в інтересах дітей є [4]: здійснення прав дітей, передбачених Конституцією України, недопущення їхньої дискримінації, зміцнення основних гарантій прав і законних інтересів дітей, а також відновлення їхніх прав у випадках порушень; формування правових основ гарантій прав дитини; сприяння фізичному, інтелектуальному, психічному, духовному й моральному розвитку дітей, вихованню в них патріотизму й громадянства, а також реалізації особистості дитини в інтересах суспільства й відповідно до Конституції України, досягненнями української й світової культури.

Відповідно до законодавства виділяють основні напрямки державної, соціальної політики щодо поліпшення положення дітей в Україні: зміцнення правового захисту дитинства; підтримка родини як природного середовища життєзабезпечення дітей; забезпечення безпечного материнства й охорони здоров'я дітей; поліпшення харчування дітей; забезпечення виховання, утворення й розвитку дітей; підтримка дітей, що перебувають в особливо важких обставинах.

Законом «Про основні гарантії прав дитини в Україні» визначені принципи державної політики захисту дитинства: законодавче забезпечення прав дитини; підтримка родини з метою забезпечення виховання, відпочинку й оздоровлення дітей, захисту їхніх прав, підготовки їх до повноцінного життя в суспільстві; відповідальність посадових осіб, громадян за порушення прав і законних інтересів дитини, заподіяння їй шкоди; підтримка суспільних об'єднань і інших організацій, що здійснюють діяльність по захисту прав і законних інтересів дитини.

Відтак основними структурними компонентами системи соціального захисту дитинства є форми й методи її реалізації. Форми соціального захисту дитинства:

1. Ухвали й рішення компетентних органів в сфері соціального захисту дитинства.

2. Програми. Ця форма характерна для органів державної влади, що займаються соціальним захистом дитинства. Широко відома, наприклад, цільова програма «Діти України», в якій докладно викладено основні напрямки діяльності держави з різних аспектів соціального захисту дитинства. У регіонах країни розроблені й реалізуються регіональні програми щодо соціального захисту дитинства, що враховують кліматичні, екологічні, демографічні, соціально-економічні особливості, специфіку проживання й потреб певних категорій дітей; «Діти родин біженців і змушених переселенців», «Підліток», «Діти вулиці», «Охорона здоров'я матері й дитини», «Планування родини», програми сімейної політики, реформування освіти й інші [1].

3. Плани заходів щодо соціального захисту дитинства (план дій щодо поліпшення положення дітей у Україні).

4. Створення й розвиток матеріальної бази для соціального захисту дитинства, мобілізація для цього державних і недержавних ресурсів, контроль за витратою засобів,

що направляються державними органами, громадськими організаціями, трудовими колективами й іншими джерелами на соціальний захист дитинства [3].

Також необхідно зазначити, що існують методи соціального захисту дитинства, а саме: переконання діючих і потенційних суб'єктів соціального захисту дитинства у необхідності активної участі в соціальному захисті дитинства; використання авторитету відомих і популярних державних, суспільних, релігійних діячів, відомих діячів науки й культури, ветеранів воєн і праці, переможців міжнародних конкурсів, олімпійських ігор при проведенні заходів щодо охорони дітей; стимулювання й заохочення заходів щодо соціального захисту дитинства; метод примусу (застосовується, наприклад, при стягненні податків і аліментів на користь дітей, при реалізації права дитини на спадщину й житлову площу, при захисті її права на спілкування із батьками, що перебуває в розлученні, і з іншими родичами, в інших ситуаціях); метод аналізу й прогнозу в розвитку системи соціального захисту дитинства. Особливо актуальний у процесі нормоутворення, що регулює повсякденне життя всіх дітей і категорій дітей, особливо потребуючих у соціальному захисті, порядок влаштування дітей, позбавлених опіки батьків, зміст і форми роботи з дітьми, схильними до порушення громадського порядку й законів [6].

Таким чином, позитивними аспектами вирішення проблеми соціального захисту дітей є окреслені напрямки державної соціальної політики щодо поліпшення положення дітей в Україні, означені принципи державної політики, форми і методи соціального захисту дитинства. Виходячи

з цього, соціально-правовий захист дитини повинен передбачати: здійснення державної соціальної політики з питань дитинства; проведення спеціальних державно-громадських дитячих програм — комплексних і цільових, як державного так і місцевого рівня; удосконалення законодавчого забезпечення і захисту прав дітей; створення соціальної служби або спеціальних служб з питань захисту прав дитини, консолідації зусиль органів державної влади і місцевого самоврядування, громадськості, а також підвищення рівня освіченості дітей та дорослих про існуючі механізми і можливості захисту конституційних прав та свобод дитини; запровадження єдиної загальнодержавної програми виховання підростаючого покоління; розробки та впровадження системи організації дозвілля дітей, доступної для кожної дитини; забезпечення державної підтримки діяльності дитячих організацій; запровадження дієвого механізму запобігання та боротьби з найгіршими формами використання дитячої праці; посилення відповідальності за порушення прав дитини.

Таким чином, в Україні відбувається поступове становлення і розвиток соціального захисту дитинства, але відповідальність за дітей розділяється між різними міністерствами, департаментами, відомствами, науково-дослідними інститутами, громадськими організаціями та ін. Співпраця між ними є малоефективною, подекуди відсутня взагалі, не вимальовується чіткої позиції щодо соціального захисту дітей, зокрема потребує координації діяльність розгалуженої мережі органів і служб, які згідно із законодавством зобов'язані забезпечувати захист прав українських дітей.

Література та джерела

1. Вінгловська О. Діти України потребують правового захисту/ Олена Іванівна Вінгловська // Право України. – 1996. – №4. – С.7-9
2. Волинець Л.С., Комарова Н.М. та і. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування / Людмила Семенівна Волинець. – К., 1998. – 186 с.
3. Гончарова Т.А. Діти-сироти / Тетяна Анатоліївна Гончарова // Право України. – 1998. – №10. – С.17
4. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист (збірник документів) Частина II К.: Столиця, 1998. – 292 с.
5. Соціальна робота: технологічний аспект. Навчальний посібник / За ред. проф. А.Й.Капської. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
6. Шость Н.В. Правове становище дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків (В питаннях та відповідях для практичних працівників) / Надія Василівна Шость. – Харків, 1995. – 63 с.

В статье очерчены направления государственной социальной политики по улучшению положения детей в Украине, указанные принципы государственной политики, формы и методы социальной защиты детства. Установлено, что требует совершенствования законодательное обеспечение защиты прав детей; создание социальной службы или специальных служб по вопросам защиты прав ребенка, консолидации усилий органов государственной власти и местного самоуправления, общественности, координации деятельности разветвленной сети органов и служб, которые согласно законодательству обязаны обеспечивать защиту прав украинских детей.

Ключевые слова: детство, социальная защита детства, положение детей в обществе, сущность социальной защиты детства, направления государственной, социальной политики, принципы государственной политики защиты детства, формы, методы социальной защиты детства.

The paper outlines areas of state social policy to improve the situation of children in Ukraine, defines the principles of state policy, forms and methods of social protection of children. The need to improve the legislative provision for the protection of children's rights has been stressed as well as to create a social service or special services for child protection, consolidation of efforts of state and local governments, the public, coordinating the activities of an extensive network of agencies and services that are required under the legislation to ensure the protection of rights of Ukrainian children.

Key words: childhood, childhood social protection, the situation of children in society, the essence of social protection of children, the direction of the state, social policy, public policy principles of child protection, forms and methods of social protection of children.